

Movium Fakta # 5 2018

SOLITÄRBUSKAR MÅNGFALD OCH ANVÄNDNING

I många planteringar är det viktigt att få höjd och volym under årets alla delar. En växtgrupp som erbjuder generös blomning, spännande bladstruktur och fina säsongskvaliteter, inte minst höstfärger, är solitärbuskarna. De bidrar med sin storlek till en tydlig och uppskattad struktur och kan fungera både som blickfång och som bakgrund till andra växter. I detta Movium Fakta presenteras ett urval av solitärbuskar för olika typer av offentliga växtmiljöer och deras användning.

Henrik Sjöman, Johan Slagstedt och Patrick Bellan

Solitärbuskar i planteringar skapar ramar och struktur

Solitära buskar är oundgängliga för att skapa höjd och volym i planteringar. De utgör ett viktigt bidrag i ambitionen att få en känsla av struktur och rumsbildning i den offentliga miljön.

Buskar är den växtgrupp som kanske används allra mest i offentliga miljöer. Det är främst lägre marktäckande sorter som framgångsrikt används för att skapa vackra, och gärna skötselintensiva, planteringar. Men en annan växtgrupp, som är minst lika viktig, är de större solitära buskarna.

Att på ett tydligt och enhetligt sätt beskriva vad solitära buskar är för något är svårt – definitionen styrs ofta av den individuella betraktarens intryck och upplevelser. Det kan antingen vara busken som ”sticker ut” från mängden av andra växter eller en ensam individ, eller flera i ett buskage, som fungerar som riktningsledare eller rumsindellare i parkrummet.

I detta faktablad förutsätts att solitärbusken kan antas vara alltifrån den mindre hortensian i en lägre perennrabatt till det större buskträdet i den naturlika planteringen eller den stora gruppen av syrener i det stora parkrummet, som kollektivt skapar ett solitärbuskage.

Det svåra i denna beskrivning är att reda ut just gränsen mellan vad som anses vara ett träd och vad som anses vara en buske. Man kan behandla arter och släkten såsom prydnadsaplar (*Malus spp.*), mindre lönnar (*Acer spp.*) och häggmisplar (*Aemilanchier spp.*) som flerstammiga buskträd likväl som enstammiga träd, beroende på vilken kvalitet som köpts in samt vilken skötsel (beskärning) de fått.

Användning av solitärbuskar ger stora möjligheter. Dels kan man utgå från olika sorters unika växtsätt, dels kan man genom beskärning skapa individuella och uttrycksfulla buskar, där man bland annat kan välja att höja kronan så att stamarna framträder på ett bättre och tydligare sätt.

En viktig funktion som solitärbuskar har är att skapa volym i samplanteringar, där större buskar bland annat bildar ramar, tak och struktur. Detta ger möjligheter för en mer spännande och variationsrik grön miljö. Solitärbuskar har även möjligheten att utgöra en bakgrund till andra växter, som för att komma till sin fulla rätt behöver en fond för att exempelvis blom- eller höstfärg ska lyftas fram en nivå eller två. Många sorter av barrträd med lägre och mer kompakt växtsätt är i dessa lägen mycket användbara.

Cornus mas, körsbärskornell, en av de buskar som blommar tidigast på våren.

Pionjärarter eller sekundära arter

För att till fullo utnyttja buskarnas kapacitet behövs kunskap om deras egenskaper och i de flesta fall även kännedom om deras ståndortspreferenser, deras överlevnadsstrategier och deras naturliga växtmiljöer. Vilken jordmån är de lämpade för? Vad är det som gör dem framgångsrika där de trivs och är konkurrenskraftiga och under vilka förhållanden lyckas de inte utvecklas väl?

Inte minst viktig är buskarnas successionella tillhörighet. Kräver till exempel buskarna öppna ljusa lägen på kalkrik väl-dränerad mark eller fordrar de skyddade lägen med garanterad markfukt och hög mullhalt?

Pionjärarter har kapaciteten att få en framgångsrik etablering och utveckling i ett öppet läge med goda ljusförhållanden. De har utvecklat en naturlig tolerans mot ogräskonkurrens vilket man även kan utnyttja i odling – det gör dom framgångsrika tillsammans med andra växter såsom perenner, eller rätt och slätt som solitärbuskar i gräsytor, vilket annars är svårt att hantera för de flesta buskar. Pionjära solitärbuskar hittar man bland annat inom släktena *Malus*, *Amelanchier*, *Cotoneaster*, *Syringa* och *Philadelphus*.

Arter som däremot har en mer sekundär bakgrund är rustade att etablera sig, och ha sin tidiga utveckling, i mer skyddade miljöer. Där kan de i skydd av annan vegetation få en lugn och trygg miljö utan alltför starka och uttorkande vindar och fluktuerande temperaturer. Där kan de även dra fördel av en begränsad ogräskonkurrens.

Sekundära arter är även i odling mer krävande i sin etablering och tidiga utveckling än pionjärarter, vilket gör att man måste vara noggrann i vilket sammanhang man använder dem. Det är också en förutsättning att man kan erbjuda en anpassad etableringskötsel, som exempelvis en generös etableringsbevattning någon eller några växtsäsonger extra jämfört med pionjärarter. Sekundära solitärbuskar hittar man bland annat inom släktena *Rhododendron*, *Acer*, *Ilex*, *Taxus*, *Corylus*, *Viburnum* och *Hamamelis*.

Vetskapen om huruvida arten man vill använda är pionjär eller av en mer sekundär natur har också betydelse för att förutse behovet av eventuell marktäckning. Pionjärarter är ljuskrävande och får med tiden i de flesta fall en mer koncentrerad grönvolyum i den övre delen av busken. Samtidigt blir de därmed glesare nertill vilket gör att någon typ av marktäckning

Cotoneaster multiflorus, flockoxbär, är ett exempel på en pionjärart som trivs i öppet, ljus läge.

Hamamelis × *intermedia* 'Pallida', trollhassel, har ett akrotont växtsätt, dvs. växer från topparna på skotten.

är nödvändig ifall man vill undvika uppslag av oönskad ogräsvegetation. Denna fördelning av grönvolymer blir extra tydlig om man planterar ljuskrävande pionjärarter i skuggpåverkade miljöer eller där andra intillväxande arter påverkar ljusförhållandena.

Sekundära arter är betydligt mer skuggtåliga och har i de flesta fall en mer jämn fördelning av sin grönska från basen av busken upp till den övre delen – även över tid. Även i samplanteringar, där andra arter beskuggar solitärbuskarna nertill, kan de ofta bibehålla sin täthet och därmed beskugga marken effektivt.

Olika växtsätt

Beträffande buskarnas förmåga att förbli täta nertill över tid eller ej är det av vikt att känna till artens tillväxttyp eller förgreningsstrategi. Vissa buskar bildar i huvudsak nya grenar nere från marken, medan andra, liksom träd, framför allt växer utifrån kronperiferin. Vissa buskar har sin huvudsakliga skottsättning från ovensidan av nedåtböjda äldre grenar. Nedan presenteras

en kortfattad beskrivning av tillväxttyper av solitärbuskar och exempel på typer/arter/släkten.

- **Basiton** – nya grenar bildas från marken (vanligast), blir täta buskar. Exempel: *Spirea* spp., *Ribes alpinum*, *Symphoricarpos albus* och *Syringa vulgaris*.
- **Mesoton** – förgrenar sig från ovensidan av äldre grenar. När grenen blir stor och viker sig utåt/nedåt slår nya skott upp på ovensidan av grenen. De blir därmed ofta breda, med ett ofta vasformigt växtsätt. Exempel: *Forsythia intermedia*, *Berberis* spp., *Sambucus nigra* och *Rosa multiflora*.
- **Akroton** – växer främst från topparna på skotten. Typen är vanlig hos våra träarter och de förgrenar sig mest på höjden. De har sällan riklig skottbildning vid marken. Exempel: *Amelanchier* spp., *Laburnum* spp., *Hamamelis* spp. och *Viburnum* spp.
- En del buskar har både **basiton** och **mesoton** förgrening, till exempel *Lonicera tatarica*, *Ligustrum vulgare*, *Deutzia* spp. och *Cornus alba*.

Staden som växtplats och användning av solitära buskar

Att försöka ge en ordentlig översikt avseende alla de tänkbara växtförhållanden och ståndorter som finns i våra stadsmiljöer, samt förslag på solitär buskanvändning för dessa miljöer, är i en sådan här begränsad skrift en omöjlighet, inte minst för att städerna är så skiftande och komplexa i sina växtmiljöer.

Stadens mycket skiftande förutsättningar, både över och under mark, gör att de egenskaper som gäller för en plats när det gäller exempelvis

ljus, vind, markfukt, gasutbyte, mullhalt, dränering, etcetera, kan avvika markant bara några meter bort. Gemensamma parametrar är dock att städerna generellt sett är *torrare* och *varmare* än omgivande landskap och oftare har *sämre markförhållanden*, såsom packningsskador, låg mullhalt och oönskade skiktningar. Därför har vi istället valt att utgå från fyra olika typsituationer med en beskrivning av en "typbuske" samt en kort efterföljande tabell med några ytterligare solitärbuskar för dessa förhållanden.

1. Ljust läge med goda markförhållanden

Denna ståndortssituation, till exempel rika parkmiljöer, representerar rika markförhållanden med en hög mullhalt och därmed en tillfredsställande mängd markfukt och näring. Det solbelysta läget medför att planteringen erbjuder goda förhållanden där buskarna får en snabb etablering och jämn utveckling. Generellt kan man säga att de allra flesta växter på denna växtplats trivs. De som dock är mest lämpade för denna miljö är de som är ljuskrävande och annars får en påtagligt försämrad utveckling under skuggigare förhållanden.

Typart: *Malus toringo* var. *sargentii* FK Eskilstuna E, bukettapel.

Denna mycket vackra och odlingsvärda typ av bukettapel utvecklar ett styvt och spärrgrent växtsätt och får med tiden ett tämligen glest, vasformigt habitus. Arten kan genom beskärning och uppbindning utvecklas till ett mindre stamträd på 2–3 meter, men som friväxande utvecklas den snarare till en större buske, 1,5–2 meter hög och nästan lika bred. Bladen är 5–8 cm långa, 2–3 cm breda och tydligt sågade och mer

Malus toringo var. *sargentii*, bukettapel, blommar rikligt med vita blommor.

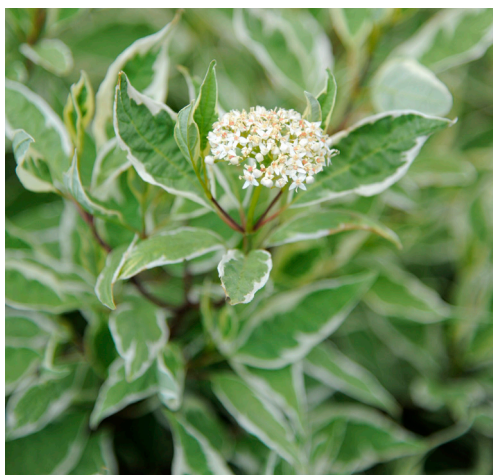
Exempel på andra arter/sorter av solitära buskar för typsituation 1:

Art	Höjd (m)	Härdighet	Övrigt
<i>Amelanchier laevis</i> , kopparhäggmispel	3–6	Zon 1–4	Stor buske med ett rundat växtsätt. Nyttillväxten på våren är vackert kopparfärgad vilket vanligen inträffar samtidigt som den vita blomningen. Orangeröda eller orangegula höstfärger.
<i>Cornus alba</i> , rysk kornell	1,5–3	Zon 1–5	En luftig buske med ett rundat växtsätt. Odlas mycket på grund av sina fina stamfärger vintertid, vilka varierar mellan olika sorter. Det finns även en mängd sorter med olika bladfärger. Tålig och snabbväxande.
<i>Cotoneaster multiflorus</i> , flockoxbär	2–4	Zon 1–4	Stor, vid buske med luftigt växtsätt som översållas i maj–juni av cremevita blommor. Vacker solitär för det större parkrummet.
<i>Euonymus europaeus</i> , bened	3–5	Zon 1–5	Stor, bred buske med friskt grönt bladverk sommartid som om hösten får röda höstfärger, vissa år dunkla, andra år lysande. Spännande fruktsättning med orangeröda frökapslar. Föredrar fuktiga och rika markförhållanden.
<i>Forsythia × intermedia</i> , forsythia	2–3	Zon 1–3	Får som äldre ett mer eller mindre vasformigt växtsätt. Blommar på våren med gula blommor. Blomfärg, växtsätt och slutlig storlek varierar mellan sorter av arten.
<i>Magnolia stellata</i> , stjärnmagnolia	1–2	Zon 1–3 (4)	En tät, rundad buske som är översållad med stjärnlika, vita blommor på våren. Kräver mullrika markförhållanden och får bäst utveckling i samplanteringar med andra buskar eller blommande örter.
<i>Philadelphus coronarius</i> , doftschersmin	1–4	Zon 1–4	Får ett mer eller mindre vasformigt växtsätt med ett matt grönt bladverk. Blommar under försommaren med vita, starkt doftande blommor. För att försäkra sig om att man får ordentlig doft bör man välja en sort, gärna en E-plan- ta. Även växtsätt och slutlig storlek varierar mellan sorter.
<i>Sambucus nigra</i> , fläder	1,5–5	Zon 1–4	Den rena arten utvecklas till en stor buske eller ett busk- träd med ett överhängande växtsätt. Får stora, flatlika blomställningar i vitt. Gynnas av näringsrika markförhåll- landen. Idag finns det en stor mångfald av sorter med varierande växtsätt, storlek, bladform och bladfärger.

eller mindre flikade. Höstfärgerna är vanligen orangegula.

De väldoftande blommorna är ljusrosa i knopp, för att som utslagna bli helt vita, precis som ”klassiska” äppelblommor. En fin egenskap hos arten är att den redan som ung har en riklig blomning och årligen blir helt översållad av vita blommor. Fruktsättningen består av små (0,5 cm i diameter) orangeröda till röda äpplen.

Arten är en vacker och användbar prydnads- apel för solitäranvändning i samplanteringar med marktäckande växter eller i öppna gräsytor, även om den då behöver marktäckning eller noggrann ogräskötsel. Även om den är fukt- krävande så tål den inte blöta jordar. Den kräver full sol för att utvecklas väl. Bukettapel är härdig i zon 1–5.

***Cornus alba* 'Ivory Halo', rysk kornell, med vacker blad-
mönstring.**

2. Ljust och exponerat läge med periodvis torra markförhållanden

En typsituation är till exempel innergårdar med upphöjda planteringar eller takträdgårdar i soliga och varma lägen. Många innergårdar representerar ett väldigt skyddat och gynnsamt mikroklimat där kalla vindar begränsas av byggnader och där den gassande solen sommartid bidrar till torra förhållanden.

Speciellt utmanande blir det i miljöer med tunna jordlager som vilar på betongbjälklag. I dessa miljöer kan inte en djup och fuktighetshållande växtbädd erbjudas utan här blir förhållandena snabbt extrema då den begränsade jordvolymen torkar upp efter regn. De växter som i dessa miljöer får en vacker och långsiktig utveckling måste vara toleranta mot varma och periodvis mycket torra förhållanden.

Typart: *Cotinus coggygria* 'Royal Purple', röd-bladig perukbuske. Perukbusken har en mycket stor utbredning från centrala och sydöstra Europa till centrala Kina. Över sin utbredning återfinns den vanligen i

varma och sommartorra växtmiljöer, såsom på bergiga sydslänter med tunna jordlager eller på den ogästvänliga stäppen i sydöstra Europa och i Centralasien.

I naturen visar arten tydligt att den kan hantera varma och periodvis riktigt torra växtförhållanden. Då är arten en utpräglad pionjärt och kräver ljusa förhållanden för att få en jämn och frodig utveckling. Som ung uppträder den som en bred kompakt buske för att med åldern få ett mer vasformigt och med tiden överhängande växtsätt, 2,5–4 meter hög.

Sorten 'Royal Purple' får röda blad, som om hösten får en intensiv röd färg. Busken blommar med plymer av tunna blomställningar som ger busken ett peruk- eller rökliknande uttryck (engelska: *smoke bush*).

Sorten är vacker att använda i samplanteringar, där de röda bladen och den spännande blomningen och fruktsättningen skapar kontrast och uttryck mot andra växter. Den är hårdig i zon 1–2 (3).

Cotinus coggygria 'Royal Purple', röd-bladig perukbuske, har stor användning som soliärbuske då den med sin avvikande bladfärg skapar uttryck och kontrast.

Exempel på andra arter/sorter av solitära buskar för typsituation 2:

Art	Höjd (m)	Härdighet	Övrigt
<i>Buddleja davidii</i> , fjärilsbuske	1,5–3	Zon 1–2 (3)	Sommarblommande buske med ett glest och starkt vasformigt, tydligt överhängande växtsätt med doftande (oftast), ljuslila blommor. Attraherar många nektarsamlande insekter. Buskens sluthöjd, täthet och blomfärg varierar stort mellan sorter.
<i>Cytisus</i> × <i>praecox</i> , vårginst	1–1,5	Zon 1–3	Vackert upprätt, något överhängande växtsätt. Blommor rikligt med lysande, gula blommor i maj. Unga grenar gröna. Föredrar jordar med ett något lägre pH. Storlek och blomfärg varierar mellan sorterna.
<i>Hippophaë rhamnoides</i> , havtorn	0,5–5	Zon 1–5 (6)	Utvecklas vanligen till en stor, bred buske med ett spärrgrenigt växtsätt. Ger ett spännande uttryck med sina smala, glesa, silvriga blad och orangea fruktsättning. Kan med tiden bli ett mindre träd. Sorten 'Hikul' har ett betydligt mer kompakt växtsätt, 1–2 meter hög. Rotskottsskjutande.
<i>Juniperus communis</i> , en	0,5–5	Zon 1–6	I naturen världens mest spridda vedartade växt. En tålig barrväxt som dock kräver soliga lägen. Varierar mycket i växtsätt och slutlig storlek. För att förutse färdigt uttryck bör man välja någon av alla de sorter som finns på marknaden.
<i>Myrica pensylvanica</i> , amerikansk pors	1,5–2	Zon 1–4	En tät buske med ett rundat habitus som får röd-orangea höstfärger. Relativt ny art på svenska marknaden, men anses vara mycket tålig. Kräver fullt solljus.
<i>Pinus mugo</i> var. <i>mughus</i> , bergstall	2–3	Zon 1–7	Tålig och robust barrväxt. Kräver ljusa förhållanden för att förbli tät. Vill man ha bergstallar som är mindre och kompaktare finns det ett stort sortiment av sorter. Långsam i sin etablering och tidiga utveckling, men annars lättodlad.
<i>Rosa glauca</i> , daggros	2–3	Zon 1–6	Kraftigväxande vildros med bågböjda grenar. Vackert blådaggiga blad och skott. Rosa bedårande blommor med vit mitt. Anspråkslös.
<i>Viburnum lantana</i> , parkolvon	2–3	Zon 1–7	Tätvuxen, rejäl buske med många upprätta skott som med tiden får ett rundat växtsätt. Blommor med inte helt angenämt doftande blomsamlingar i rosa till vitrosa. Torktålig.

Myrica pensylvanica, amerikansk pors, en tät, tålig buske.

Viburnum lantana, parkolvon, i bloming.

3. Skuggigt läge med goda markförhållanden

En typsituation är till exempel naturlika planteringar på rika marker. I Sverige har vi under de senaste decennierna anlagt många naturlika planteringar, bland annat med målsättningen att skapa naturtrogna skogsmiljöer i urbana omgivningar eller ytterområden. Dessa miljöer har oftast anlagts med mindre trädkvaliteter som tillsammans vuxit upp och skapat strukturen i planteringarna.

Ett element som är svårt att från början etablera i dessa planteringar är buskar som kan skapa interiör och "invändig" rumslighet i buskskiktet eller i det lägre trädskiktet. Därför är det nödvändigt att, efter det att planteringarna vuxit upp och ett krontak har skapats, plantera in de solitära buskarna så att planteringarna får ett spännande innehåll.

Denna plats representerar rika markförhållanden med en hög mullhalt och en tillfredsställande mängd markfukt och näring. Det skugggivande krontaket bidrar till en långsammare upptorkning samt en högre luftfuktighet och därmed relativt svala och fuktiga förhållanden samt en begränsad ogräskonkurrens. Begränsningen för växternas tillväxt är dock solljuset, som gör att etableringen och utvecklingen av växtmaterialet är betydligt långsammare jämfört med soliga lägen. Endast växter som har anpassat sig att kunna hantera skugga kan få en bra utveckling här.

Typart: *Taxus × media* 'Farmen', hybrididegran. Hybrididegranen är en korsning mellan den europeiska idegranen, *Taxus baccata*, och den japanska idegranen, *Taxus cuspidata*. För svenska förhållanden är hybrididegranen ett hårdigare alternativ till vår inhemska idegran. Den är väldigt variabel i växtsätt och storlek vilket har resulterat i många olika sorter med varierande uttryck. Sorten 'Farmen' är en robust buske som utvecklar ett brett vasformigt växtsätt, 1–1,5 meter hög och 2–3 meter bred.

Idegranar är utpräglade sekundärarter och etablerar sig naturligt som undervegetation i befintliga skogsmiljöer med svala och fuktiga ståndortsförhållanden. De är alla väldigt skuggtåliga och bibehåller en tät grönska även i mörka miljöer. Detta gör idegranar mycket värdefulla som undervegetation i exempelvis skogs- och lundmiljöer, där de ger en tydlig volym och rumsindelning året om.

Idegranar är en av de få barrväxter som har förmågan att bryta nya skott på väldigt gammal ved, vilket innebär att man kan beskära och forma dem hur mycket som helst. Detta är en fördel när man vill skapa ett unikt uttryck eller om man vill att växten ska passa in på ett speciellt sätt. Sorten 'Farmen' är hårdig i zon 1–5.

Taxus × media 'Farmen', hybrididegran, är en utpräglad sekundärart.

Exempel på andra arter/sorter av solitära buskar för typsituation 3:

Art	Höjd (m)	Härdighet	Övrigt
<i>Aesculus parviflora</i> , småblommig hästkastanj	2–3	Zon 1–4	Bredväxande buske med mycket vackra, upprätta blomställningar i vitt. Får bäst utveckling i halvskuggiga, skyddade lägen. Kräver rika markförhållanden. Sprakande höstfärger.
<i>Corylus avellana</i> , hassel	4–7	Zon 1–3 (4)	Stor buske med upprätta stammar som med tiden får ett rundat, skärmlikt habitus. Långsam i sin etablering och tidiga utveckling.
<i>Euonymus planipes</i> , körsbärsbenved	2–3	Zon 1–5	Upprätt och glest vasformigt växtsätt som ung för att med tiden få ett mer överhängande habitus. Fantastiska höstfärger i rosarött samt en effektiv ceriseröd iögonfallande fruktsättning.
<i>Fargesia murielae</i> , bergsbambu	1,5–3	Zon 1–3	En robust bambu som utvecklas bäst i mulrik jord. Slutstorleken varierar stort beroende på vilken sort man väljer.
<i>Hamamelis</i> × <i>intermedia</i> , trollhassel	1,5–3	Zon 1–3	Brett vasformiga buskar med ett luftigt bladverk som blommar tidigt på våren på bar kvist. Blomfärg varierar mellan sorter. Får vanligen fantastiska höstfärger i gult, orange, rött. Kräver humusrika jordar för god utveckling.
<i>Hydrangea serrata</i> , purpurhortensia	1–1,5	Zon 1–3	Vacker trädgårdsbuske med riklig blomning från juli–oktober. Bladen är frodiga och får vacker höstfärg i rödlila toner. Blomfärg och blomform varierar mellan sorter samt växtplatser då pH i marken kan påverka blomfärgen.
<i>Lonicera xylosteum</i> , skogstry	1,5–2,5	Zon 1–6 (7)	Starkväxande buske med tämligen anonyma gula blommor men med tydligt röda frukter tillsammans mot ett silvergrått bladverk. Tacksam för naturlika miljöer.
<i>Viburnum furcatum</i> , japanskt gaffelolvon	2–3	Zon 1–2 (3)	En förstklassig prydnadsbuske med ett brett växtsätt i våningar. Stora, frodiga blad med tydlig nervatur som färgas purpurroda om hösten. Blommar rikligt med vita blomsamlingar på våren med en effektiv röd fruktsättning om sensommaren.

4. Skuggigt läge med periodvis torra markförhållanden

Här utgör till exempel skuggiga fasadplanter utmed höghusfasader en typsituation. Några av de allra svåraste och mest komplicerade ståndortslägena är platser med begränsade resurser såväl ovan som under mark. I detta fall är det torra markförhållanden i kombination med ljusbrist och sådan problematik är mycket svårt för växter att hantera.

Till alltför torra markförhållanden i kombination med skuggiga miljöer är det svårt att överhuvudtaget finna hållbara växter. Jorden utmed fasader brukar vara betydligt torrare än omgivande jord på grund av dels regnskugga från takutsläpp och dylikt, dels husräneringen, som särskilt på hus med källare kan vara avsevärd. Buskar för denna typ av situation måste ha en

bred ståndortsamplitud och kunna hantera de försämrade förhållandena med en bibehållen god utveckling. Lämpliga arter hittas främst som undervegetation i torra skogssystem.

Typart: *Ilex aquifolium*, järnek.

Järnekens naturliga utbredning beskrivs vara i centrala, södra och östra Europa, västra Asien och nordvästra Afrika. Artens anses bland vissa källor även vara inhemsk i Sverige genom en individ i Bohuslän, som lär vara en relik från ett tidigare större bestånd. I Centraleuropa finner man arten växa som undervegetation i ljusa och torra ek- och bokskogar samt som brynväxt i bokskogar. I sydöstra Skåne kan man se järnek som spridit sig från inplanterade individer etablera sig som

undervegetation i ek- och avenbokskogar. Arten får anses som mycket skuggtålig och har även förmågan att få en framgångsrik utveckling i torr skugga, även om tillväxten då är långsam.

Järneken får även generellt anses som långsam i sin utveckling och kan inta många olika uttryck – vilket gör att man bör välja någon av alla de sorter som finns för att kunna förutse dess utveckling, slutliga storlek och uttryck. Generellt kan arten bli 10–25 meter hög, i Sverige blir den som mest 6–12 meter hög, och utvecklar en samlad, något rundad, konisk form.

Vill man på förhand veta slutlig storlek på sin järnek ska man således välja sorter, till exempel 'Alaska' (2–3 meter hög med relativt tät och pyramidal "normalform"), 'J.C. van Tol' (3–6 meter hög med mest släta blad) och 'Pyramidalis' (1,5–2,5 meter hög och mycket tät pyramidalform). I delar av Sverige med mildt klimat kan man även se stora exemplar av brokbladiga sorter, som annars förknippas med varmare länder.

Järneken går bra att beskära, vilket gör den tätare samt möjliggör att man kan få växten i den storlek och form man önskar. Bladen är vackert grönglänsande på ovansidan med en något ljusare undersida. Bladen är styva och skiljer sig stort mellan yngre plantor och äldre. Yngre plantor har

en stor andel av bladen med vasst torniga kanter, vilka fungerar som ett effektivt försvar emot bete.

Arten är tvåbyggare och har han- respektive honblommor på olika individer. Blommorna är vita men väldigt små. Däremot är fruktsättningen artens stora behållning med klarröda stenfrukter som vanligen sitter kvar hela vintern. Dessa vackert röda frukter får en fin bakgrund av de grönglänsande bladen, en oumbärlig kombination vid juldekorationer (engelska: *Holly*). Hårdig i zon 1–2.

Ilex aquifolium, järnek, med klarröda stenfrukter.

Exempel på andra arter/sorter av solitära buskar för typsituation 4:

Art	Höjd (m)	Hårdighet	Övrigt
<i>Berberis stenophylla</i> , barrberberis	1–1,5	Zon 1–2	Brett växtsätt med överhängande grenar. Tydlig gul blomning i maj–juni.
<i>Cornus mas</i> , körsbärskornell	4–6	Zon 1–4 (5)	En av de första buskarna att blomma på våren med gula blommor. Kan hantera full sol till skugga.
<i>Ligustrum vulgare</i> , liguster	2–3	Zon 1–4	Tät, upprättväxande buske som blommar rikligt med små, vita blomsamlingar som doftar sött. Tål kraftig beskärning.
<i>Lonicera caerulea</i> , blåtry	1–2	Zon 1–8	Upprätt till rundad buske med horisontella grenar och flagnande bark. Värdefull Norrlandsväxt. Anspråkslös.
<i>Mahonia aquifolium</i> , mahonia	0,5–1	Zon 1–4	Städsegrön buske med blanka, läderartade blad med gula, mimosaliknande blomsamlingar. Tål hård beskärning.
<i>Prunus laurocerasus</i> , lagerhägg	0,5–3,5	Zon 1–3	Städsegrön buske med stora, vaxartade blad som varierar i bredd och storlek beroende på sort. Även buskarnas slutstorlek och uttryck är beroende av vilken sort man väljer. Kan bli trädartad. Vita blommor. Tål beskärning.
<i>Ribes odoratum</i> , gullrips	1–2	Zon 1–6	Till en början upprätt växtsätt för att med tiden bli mer överhängande med gula, doftande blommor. Har ett naturligt gles växtsätt. Salttålig.
<i>Symphoricarpos albus</i> , snöbär	0,5–2	Zon 1–5	Varierar stort i sluthöjd och växtsätt beroende på sort eller varietet. Bra, tätvuxen och slitstark art. Sprider sig långsamt med rotskott. Spännande fruktsättning.

Ribes odoratum, gullrips, är en användbar art för en av de mer utmanande växtmiljöerna – torr skugga.

Utvecklingsarbete för ett bredare sortiment

I samarbete mellan svensk plantskoleindustri (E-planta ekonomisk förening), SLU och Göteborgs botaniska trädgård pågår ett intensivt selektionsarbete, där målsättningen är att ta fram ett för Sverige pålitligt växtmaterial för främst offentliga miljöer. I detta arbete utgör buskar en betydande del, med målsättningen att berika sortimentet även med vackra och användbara solitärbuskar

med fina säsongsqualiteter samt med kapacitet att tolerera stadens mycket varierande växtmiljöer. Kopplat till selektionsarbetet genomförs även forskning kring växtmaterialens förmåga att hantera exempelvis torra innerstadsmiljöer samt att utvärdera olika arters/sorters prestanda när det gäller att leverera olika typer av viktiga ekosystemtjänster för urbana miljöer.

Lästips:

The Creative Shrub Garden: Eye-Catching Combinations for Year-Round Interest. Av Andy McIndoe (2014). Timber Press.

The Timber Press Encyclopedia of Flowering Shrubs. Av Jim Gardiner (2012). Timber Press.

Dirr's Hardy Trees and Shrubs: An Illustrated Encyclopedia. Av Michael Dirr (1997). Timber Press.

Blommande buskar och träd. Av Tor Nitzelius (1952). Saxon & Lindströms.

Text och foto i detta Movium Fakta:

- Henrik Sjöman, lärare och forskare vid SLU Alnarp samt vetenskaplig intendent vid Göteborgs botaniska trädgård.
- Johan Slagstedt, landskapsingenjör, arbetar med markprojektering och vegetationsbyggnad på Markkompaniet Syd AB i Eslöv.
- Patrick Bellan, universitetsadjunkt vid SLU Alnarp med inriktning växtmaterial och vegetationsbyggnad.

